

ПЕРАДУМОВЫ ЎВЯДЗЕННЯ ў 1903 г. “ПАЛАЖЭННЯ АБ ЗЕМСКАЙ ГАСПАДАРЦЫ” ў ВІЦЕБСКАЙ, МІНСКАЙ І МАПЛЁўСКАЙ ГУБЕРНЯХ

С.А. Талмачова
БДПУ (Мінск)

Земская рэформа ў Расійскай імперыі праводзілася з 1864 г. Думка аб неабходнасці ўтварэння асобных органаў мясцовага гаспадарча-распараджальнага кіравання ўзнікла адначасова са складаннем палажэнняў аб вызваленні сялян ад прыгоннай залежнасці. З кастрычніка 1859 г. пачалася падрыхтоўка праекта аб пераўтварэнні губернскага кіравання, а ў 1862 г. Палажэнне аб земскіх установах было надрукавана для агульнага азнаямлення. 1 студзеня 1864 г. Палажэнне набыло сілу закону. На працягу 1865–1876 гг. земствы былі ўведзены ў 34 губернях еўрапейскай Расіі і ў вобласці Войска Данскога. Ва ўмовах паўстання 1863–1864 гг. П.Д.Валуеў зрабіў запыт Віленскаму генерал-губернатару аб яго меркаваннях наконт мэтазгоднасці ўвядзення земстваў у Паўночна-Заходнім краі. М.М.Мураўёў адзначыў, што, на яго думку, “агульны выбарны парадак, пакладзены ў падмурак земскіх устаноў, паставіў бы ўсё гаспадарчае кіраванне ў залежнасць ад варожга нам, Большой часткай, дваранства, дробнай шляхты і гарадскога саслоўя польскага паходжання і рымска-каталіцкага веравызнання і гэтым падпарадкавала б і сялянскае саслоўе іх уплыву, якое палякі ... выкарысталі для шкоды нашай” [1, л. 1]. Таму М.М.Мураўёў лічыў неметагодным у гэты час праводзіць земскую рэформу ў губернях краю, з чым пагадзіўся і Дзяржаўны савет.

Такім чынам, на Паўночна-Заходнія губерні палажэнне аб земствах не распаўсюджвалася. Тлумачылася гэта тым, што хоць правы земстваў і былі абмежаванымі, усё ж гэта быў дзяржаўны інстытут, які грунтаваўся на выбарным пачатку і ў некаторай ступені даваў магчымасць праявіцца грамадскай самастойнасці. Механізм выбараў у земскія ўстановы быў абумоўлены маёмасным цэнзам і забяспечваў перавагу памеснага дваранства, што не адпавядала ўмовам заходніх губерняў, дзе царскі ўрад пасля паўстання 1863–1864 гг. праводзіў палітыку эканамічнага падрыўу “польскага” землеўладання [2].

12 красавіка 1899 г. міністр унутраных спраў падаў дзяржаўнаму сакратару запіску, у якой адзначалася: “У цяперашні час сабыя значныя патрэбы земскай гаспадаркі ў беларускіх губернях застаюцца амаль без усякага задавальнення: ... вельмі нязначнымі з’яўляюцца выдаткі на медыцынскую частку, зусім не адбываецца выдаткаў з земскіх збораў на ўтрыманне народных вучылішчаў, акрамя царкоўна-парафіяльных школ і г.д.” [3, л. 133]. Пры гэтым сялянства беларускіх губерняў выдаткоўвала значныя грошы з мірскіх сум на тэму патрэбы, што задавальняліся ў земскіх губернях менавіта з земскіх збораў, напрыклад, на медыцынскае абслугоўванне насельніцтва, народную адукацыю і інш. Так, “у няземскіх губернях адзначалася выключная нераўнамернасць раскладкі як губернскага земскага збору, так і натуральных павіннасцяў”, якія складалі “адзін з карзінных недахопаў” земскага гаспадарчага жыцця [1, л. 26–26 зв.]. У 1893–1894 гг. з сум мірскіх збораў на народную медыцыну і адукацыю выдаткоўвалася грошай у сярэднім у земскіх губернях амаль ў 2–2,5 разы менш, чым у заходніх. У прыватнасці, сяляне Паўночна-Заходняга краю ў 1893 г. на народную адукацыю выдаткоўвалі ў сярэднім па 135,5 тыс. руб. на губерню, а ў земскіх губернях – па 74,8 тыс. руб., на медыцыну адпаведна – 24,3 тыс. руб. і 8,4 тыс. руб. [1, л. 26 зв.]. Гэтая акалічнасць тлумачыцца тым, што ў земскіх губернях выдаткі на адукацыю і медыцыну пакрываліся з земскіх сродкаў, а ў заходніх амаль ўсе прыпадалі на сродкі мірскай, якія выплочвалі выключна сяляне, што негатыўна адбівалася на матэрыяльным стане самага сялянства.

Такое становішча выклікала шматразовыя і шматлікія выказванні аб неабходнасці распаўсюджвання земскай рэформы на заходнія губерні. У 1895–1896 гг. гэта пытанне абмяркоўвалася на вышэйшым узроўні. Аднак Міністэрства народнай асветы выказалася

супраць праную І.Л.Гарамыкіна аб увядзенні земскіх устаноў у заходніх губернях, мяркуючы, што "ўплыў польскага элементу" тут быў настолькі вялікі, што рускае праваслаўнае насельніцтва падваргалася моцнаму "адмоўнаму ўплыву" [1, л. 30].

Была створана камісія для абмеркавання магчымасці тэрытарыяльнага пашырэння земскіх устаноў на заходніх губерні. Міністр фінансаў С.Ю.Вітэ даказаў немагчымасць прымянення існаваўшага земскага заканадаўства на гэтых тэрыторыях і выступаў за карэннае пераўтварэнне мясцовага самакіравання ў цэлым. Яно, на яго думку, уяўляла сабою "нейкае стракатае насліенне ў спаражнелым падмуру Палажэння аб губернях імператрыцы Кацярыны II" [4, с. 3–4]. Па меркаваннях С.Ю.Вітэ, праект МУС прадугледжваў пазбавіць земствы ўскай, нават прывідлівай, самастойнасці, паставіўшы іх у поўнае падпарадкаванне ўрадавым органам. "Калі земствы, што існуюць, з'яўляюцца ў нас будынкам без даху і без падмурку, – сцвярджаў С.Ю.Вітэ, – то... можна казаць, што праектуемныя на ўскаінах земствы будуць пазбаўлены нават і сцен, бо ні сваіх выканаўчых органаў, ні павятовых земскіх устаноў у іх не будзе" [4, с. 177–178].

Урад імкнуўся да прыцягнення насельніцтва Заходняга краю да працы на карысць цэнтральнай улады пры распаўсюджванні земскага заканадаўства на названыя тэрыторыі. І.Л.Гарамыкін прыводзіў шэраг аргументаў на карысць правядзення земскай рэформы ў краі: "1. Заходні край – калыска рускай народнасці, рускай дзяржаўнасці, мовы, веры, 2. умацаванне рускага ўплыву ў краі і 3. прадстаўленне магчымасці рускім мясцовым земствам склацца ў краі ў вызначаную свядомую грамадскую сілу" [4, с. 177–178].

С.Ю.Вітэ ў канцы 90-х гг. XIX ст. адзначаў, што ў заходніх губернях землеўладальнікі-католікі, у земскіх установах маглі склаці пануючую большасць [4, с. 177–178]. Землеўладальнікі "польскага паходжання", па меркаванні МУС, надавалі "польскую" афарбоўку агульнаму характару мясцовай неслужылай інтэлігенцыі. Адначасова рускія ў маентках пераважна не жылі і вялі гаспадарку праз упраўляючых. Частка з іх набыла нерухомаму маёмасць толькі дзеля перапродажу зямлі па частках. "Нарэшце, – працягваў С.Ю.Вітэ, – рускія землеўладальнікі, большасць з якіх валодае землямі не больш за 20–30 гадоў, уяўляюць разрозненную масу, складзеную з самых разнастайных грамадскіх элементаў і пазбаўленую адзіства, умацаваную толькі старымі адносінамі і звычкамі сумеснага жыцця. Між тым польскія памешчыцкі клас, які валодаў маёмасцю здаўна, ... уяўляе згуртаванае аднароднае асроддзе, некаторыя асобы якога звязаны паміж сабою даўнімі адносінамі роднасці, суседства, традыцый. Дзякуючы гэтаму, польскія памешчыцкі клас, хаця і меншы па колькасці, чым рускі, але за выключэннем некаторых асобных павеў пераўзыходзіць яго па сіле і грамадскаму значэнню" [4, с. 179]. Такое палажэнне вельмі непакоіла царскі ўрад, які баяўся памкненняў "польскага" насельніцтва да незалежнасці ад Расіі. Сам С.Ю.Вітэ вызначаў "магчымасць палітычнай атіцыі ў выпадку заклікання мясцовага насельніцтва да кіравання справамі мясцовага кіравання" [4, с. 179].

Новыя эканамічныя і палітычныя абставіны ў імперыі і ў свеце паказалі неабходнасць рэарганізацыі справы ў вёсцы. Таму 21 студзеня 1902 г. ўрад абвясціў аб стварэнні Асобнай нарады аб патрэбах сельскагаспадарчай прамысловасці [5]. Гэта выклікала вялікі грамадскі рэзананс. Ствараліся мясцовыя нарады, якія адказвалі на пытанні праграмы, распрацаванай урадам, выказвалі сваё думкі і меркаванні па многіх праблемах, выносілі пранавы. У прыватнасці, Магілёўскі губернскі камітэт сцвярджаў: "Змяненне існуючага парадку загаданнем земскай гаспадаркай прызнаецца настолькі неабходным, што, на думку камітэта, усе мерапрыемствы ...могуць быць праведзены ў жыццё толькі пры ўмове увядзення ў Магілёўскай губерні земскай рэформы" [6]. Больш таго, Чавускі павятовы камітэт Магілёўскай губ. і Полацкі камітэт Віцебскай губ. адзначалі неабходнасць правядзення земскай рэформы ў поўным аб'ёме і стварэння "ўсесапслонай дробнай земскай адзінкі", меншай за павет. Камітэты Мінскай губ. бачылі ў земстве "арганізацыю мясцовых грамадскіх сіл" і таксама выказваліся за земскую рэформу [6, с. 141; 7].

Усе высновы, да якіх прыходзілі члены мясцовых камітэтаў, былі абагулены і прааналізаваны. Урад не мог ігнараваць такое аднадрунае памкненне. 2 красавіка 1903 г. Мікалай II падпісаў Палажэнне аб кіраванні земскай гаспадаркай у губернях Віленскай, Віцебскай, Валынскай, Гродзенскай, Кіеўскай, Ковенскай, Мінскай, Магілёўскай і Падольскай [8]. Аднак з 1903 г. яно пачало дзейнічаць толькі ў Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губернях, а ў Віленскай і Гродзенскай пакідалася ранейшае ўладкаванне.

У адпаведнасці з Палажэннем аб кіраванні земскай гаспадаркай пад кантролем міністра унутраных спраў ствараліся губернскія і павятовыя ўправы па справах земскай гаспадаркі. Кампетэнцыя гэтых органаў была такая ж, што і ў земстваў земскіх губерняў: земскія павіннасці,

утрыманне шляхоў зносін, пошты, тэлеграфных і тэлефонных ліній, лячэбных і вучэбных устаноў, страхаванне маёмасці і г.д. [8].

Істотнае адрозненне ўстаноў па справах земскай гаспадаркі заключалася ў тым, што тут замест выбарнага губернскага і павятовага земскага сходаў і адпаведных упраў губернска і павятова камітэты (распарадчыя органы) і земскія ўправы (выканаўчыя органы) ствараліся на падставе прызначэння іх асабовага складу.

Пастановы губернскага камітэта спачатку ішлі на зацвярджэнне губернатару, а затым – міністру ўнутраных спраў. Губернатар мог прыпыніць выкананне пастановы камітэта, і справа ў такім выпадку вырашалася міністрам унутраных спраў. Міністр унутраных спраў сачыў за дзеяннямі губернскіх устаноў, кантралюючы журналы губернскіх камітэтаў па справах земскай гаспадаркі, дзе фіксаваліся пастановы пасяджэнняў і асабістыя меркаванні іх членаў. Граф Г.І.Дорэр назваў палажэнне 1903 г. “тыповым узорам бюракратычнай устаноў, зборам чыноўнікаў, апраунтых у адзенне земцаў” [9].

Такім чынам, установы па справах земскай гаспадаркі былі пазбаўлены самастойнасці ў задавальненні нават мясцовых гаспадарчых патрэб і пастаўлены пад шчыльны кантроль адміністрацыі губерні і Міністэрства ўнутраных спраў.

Літаратура

1. Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у г.Санкт-Пецярбургу (далей – РДГА). – Фонд 1149. – Воп. 13, 1901 г. – Спр. 183.
2. Забаўскі М.М. Расійская дзяржаўная дума ў палітычным жыцці Беларусі (1906–1907 гг.). – Мінск: БДПУ, 1993. – С. 16–17.
3. РДГА. – Фонд 1149. – Воп. 13, 1900 г. – Спр. 82. – Л. 133.
4. Витте, С.Ю. Самодержавие и земство. Записка бывшего министра финансов статс-секретаря гр. С.Ю.Витте. Предисл. Череванина. – СПб.: Тип-я В.Безобразов и К, 1908. – VII, 211; [1] с.
5. Правительственный вестник. – 1902. – № 20. – 24 января.
6. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. – Т. XXII. Могилёвская губерния. – СПб.: Государственная типография, 1903. – С. XVIII, XX.
7. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. – Вып. V. Витебская губерния. – СПб.: Типография В.Киршбаума, 1903. – С. 397; Т. XXI. Минская губерния. – СПб.: Типография И.Гольдберга, 1903. – С. 203–204.
8. Высочайше утвержденное 2 апреля 1903 г. Положение об управлении земским хозяйством в губерниях Виленской, Витебской, Волынской, Гродненской, Киевской, Ковенской, Минской, Могилевской и Подольской // ПСЗРИ. – Собр. 3-е. – Т. 23. – Отд. 1. – № 22757.
9. Журналы заседаний Комиссии при Виленском Генерал-губернаторе 1905 года О введении земства в Виленской, Ковенской и Гродненской губерниях. – СПб.: Тип-я А.Смолинского, 1913. – С. 14.